

ТМ	Г. XXXV	Бр. 4	Стр. 1575-1602	Ниш	октобар - децембар	2011.
----	---------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 394.6

Прегледни чланак

Примљено: 13. 9. 2011.

Дејан Крстић

Народни музеј Зајечар

Зајечар

САБОР НА КАДИБОГАЗУ: ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ГРАНИЧНИХ САБОРА*

Резиме

Рад представља прилог познавању феномена српско-бугарских граничних сабора на примеру Сабора на планинском превоју Кадибогаз између Књажевца у Србији и Белоградчика у Бугарској. Углавном на основу новинских чланака из српске штампе, али и других извора, Сабор се прати кроз време и смешта у историјски контекст – разматра се његова улога у одређеним макро и микро политичким и друштвеним миљеима. Он је сложена и слојевита друштвена појава, а анализом су издвојене његове четири функције: 1. функција сусрета људи, 2. трговачка функција, 3. забавна функција и 4. политичка функција. Свака од њих се посебно разматра.

Кључне речи: гранични сабори, сусрет људи, трговина, забава, политика

Лагано се уздижући од свог почетка, Вршке Чуке код Зајечара, Стара планина после тридесетак километара јужно бива "пресечена" долинама реке Клисуре, са западне стране, која се улива у Тимок код Минићева (десетак километара северно од Књажевца) и Салашке реке, са источне стране, која се улива у Вештичку реку, а ова у реку Арчар, која се, пак, улива у Дунав код места Арчара. Пролаз кроз планину који су ове две реке направиле вековима је коришћен као пут између видинског Подунавља и тимочке долине, даље за ју-

---

dejkrst@verat.net

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

жноморавску долину (имамо потврде из римског и турског периода). Место које представља "вододелницу" ових двеју река зове се Кадибогаз. Када је 1833. године било северног огранка Старе планине постављена српско-турска граница, овај планински превој се нашао на њој, те су на њему, с једне и с друге стране границе, направљене карауле. Као место контакта, а и раздвајања, он је имао своју улогу у историјским догађајима, на жалост, углавном ратним. Значајан је био у време Белоградичког устанка 1836. године, а затим и у време српско-турског рата 1876. године – руска и српска војска су, са бугарским добровољцима, одавде извршиле продор на територију Турске. После Берлинског конгреса 1878. граница, која је настављена и јужније билом Старе планине, постаје српско-бугарска. Преко Кадибогаза је 1885. године, у српско-бугарском рату, српска војска извршила продор ка Белоградичку, а 1913. године у Другом балканском и 1915. године у Првом светском рату бугарска војска ка тимочкој долини. Године 1918. граница постаје југословенско-бугарска, што је фактички била све до 1991, формално до 2006, када поново постаје српско-бугарска.

Време настанка националних држава и прекрајања или покушаја прекрајања њихових граница, осим тога што је донело да у току Првог светског рата од 1915. до 1918. и у току Другог светског рата од 1941. до 1944. године граница на Кадибогазу фактички не постоји, резултирало је углавном тиме да она током XIX и прве половине XX века углавном буде мање-више "непријатељска" и "тврда". Ово се наставило и током друге половине XX века, због два различита социјалистичка концепта у Југославији и Бугарској, као и касније, током 90-тих година, такође због различитих политика, сада у односу на Европску унију и НАТО пакт. Ипак, и у временима непријатељстава или подозрености било је политичких снага које су, у складу са макрополитичким условима, на међудржавном нивоу радиле на зближавању српских и бугарских држава и народа. Повремена "отопљавања" односа манифестовала су се и интензивнијом пограничном сарадњом у појединим периодима на нивоу пограничних општина и округа и општинских, окружних и регионалних управних, културних, спортских и других институција. Један вид локалне пограничне сарадње јесу и гранични сабори, који су се одржавали на појединим местима дуж целе српско-бугарске или југословенско-бугарске границе, на местима која су одувек представљала и тачке комуникације. Реч је о отварањима границе једанпут годишње формирањем међузоне од неколико стотина метара у коју могу ући, имати контакте и забављати се грађани и једне и друге државе. Гранични сабори су битна карактеристика српско-бугарског пограничја, а један од њих је и Сабор на Кадибогазу.

САБОР НА КАДИБОГАЗУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Сабор на Кадибогазу је први пут отворен 1925. године (Материјал о Сабору, 7). Можемо претпоставити да је он последица "отопљавања" односа између балканских држава после Првог светског рата. О првим саборима 20-тих година двадесетог века имамо штуре податке. Они су били сусрет пријатеља и рођака са обе стране границе, који су носили јело и пиће, постављали на ливади и заједнички обедовали размењујући информације једни о другима, а, како је записано, било је и песме и надсвиравања (Материјал о Сабору, 8). Дакле, Сабор је, према овим подацима, имао искључиво функцију сусрета ужег круга људи са обе стране границе, из пограничних села, и њихове заједничке забаве. Из овога се види да је организовањем сабора, односно отварањем границе, власт на неки начин повлађивала жељи локалног становништва да остварује контакте. Читава српско-бугарска граница, скоро по правилу, раздваја, ако не увек исто, оно веома слично становништво у етно-културном погледу. Тако и овај део границе раздваја становништво које чак носи, и данас, заједнички регионални етноним *Торлаци*, иако се становници с једне и друге стране границе национално осећају у складу са државама у којима живе – источно од границе као Бугари, а западно као Срби. Но, разлог дружења и блискости људи с једне и друге стране границе није само због сродности у етно-култури. Појединачни контакти, посебно између пограничних села Ново Корито са српске и Салаш са бугарске стране, између којих се Кадибогаз налази, били су интензивни и раније. Треба имати у виду да у току Првог светског рата од 1915. до 1918. године овде није било границе и да је било интензивних контаката, толико да чак има и више случајева удаје девојака из Новог Корита (као мањег и сиромашнијег) у Салаш и друга белоградичка села.

Нажалост, немамо много података о саборима на Кадибогазу између два светска рата. Због тога велику вредност има један опис овог сабора из 1939. године, објављен у београдском дневном листу *Политика* (Политика 1939). Из овог чланака сазнајемо да је тродневни Сабор отворен 22. јула и да је обновљен после извесне паузе због "отопљавања" односа између двеју држава ("после успостављања присних веза између наше земље и суседне Бугарске"). Дакле, не знамо после којег "захлађења" односа је Сабор прекинут (можда после убиства Краља Александра 1934. године, у којем су учествовали и бугарски терористи), али можемо претпоставити да је до успостављања присних веза дошло приликом приближавања Југославије Централним силама крајем 30-тих година прошлог века, оличеног у политичкој фигури кнеза Павла.

Из овог чланка видимо да Сабор и даље има функцију сусрета пријатеља и рођака, али сада и, много више, уопште сусрета људи и заједничке забаве. Мада процене броја људи у новинским извештаји-

ма никада нису сигурне, по овом извору, на отварању је било преко 6.000 људи са бугарске и 3.000 са српске стране, у току првог дана укупно око 10.000 људи, а у току три дана званичници су очекивали 30.000 људи. Иако је отварање било заказано за 9 сати, свет је почео од самог сванућа да пристиже у великом броју из читавог реона с једне и друге стране границе. Дакле, заинтересованост локалног становништва је била веома велика. У девет часова је почела свечаност, која је претходила самом отварању граничне линије и коју су присутни могли да посматрају свако са своје стране. Сви су једва чекали отварање границе. Аутор чланка овако описује отварање границе после завршетка свечаности:

"Свет који је већ био прекрилио пропланке с једне и с друге стране слегао се само још да прекорачи белу линију која их дели једне од других и узбуђено се комеша. Лица су била радосна, очи једних и других [су] радознано мотриле и претраживале у гомили своје знанце или сроднике с друге стране.

- Граница је отворена, чује се глас граничних официра.

Свет се ускомешао и једна страна полетела је према другој и слиле [су] се као две велике предвојене реке при саставу. Ту више није могло бити ни поздрављања. Све се је некако сплело у ковитлац. Свет је само радознано хрлио на другу страну. Већина на другој страни нису имали никог свог, чак ни познаника, али их је понела радозналост само да пређу на другу страну."

Атмосфера у току дана надаље се описује следећим речима:

"Иако је врућина била скоро страшна, свет је ипак као бујица прелазео с једне на другу страну. На сто до двеста метара с једне и друге стране граничне линије биле су многобројне шатре, музика је бучно свирала, а пред смирај дана почело је коло. Играло се и веселило. Људи с једне и друге стране границе и они који нису имали знањаца нашли су их. Али никог место није држало, и ако је ко био на оној страни, поново је, по трећи и четврти пут, прелазео на другу страну границе.

У сутон граница је затворена. Ко се на којој страни затекао у међупростору, могао је остати до зоре, кад се поново отвара граница, што ће се тако понављати закључно до сутра увече, кад ће бела линија постати поново граница преко које се не може без нарочитих исправа."

Осим што је добио функцију сусрета људи уопште, Сабор је добио још једну функцију – он представља и арену за заједничку манифестацију пријатељске и добросуседске политике двеју држава од стране представника локалних политичких, државних и верских структура, под окриљем једне и друге државе са наглашавањима њихових симбола. На самој граничној линији била су подигнута два славолука. Један је био окренут ка Србији, са сликом краља Бориса и чланова краљевског дома и са натписом: "Добро дошли, браћо, Југословени!". С друге стране је био славолук са сликама краља Петра II, краљице Марије и намесника кнеза Павла и са натписом "Добро нам

дошли, браћо, Бугари!". Поред граничне линије виле су се југословенска и бугарска застава. У девет часова, пре отварања границе, на импровизованом олтару између два славолука по два српска и бугарска свештеника почела су молепствије за дуг живот краља Петра II и краља Бориса "и међусобну слогу два братска народа". Присутни су званичници, са српске стране начелник Тимочког округа, командант Граничног одреда, два народна посланика, гранични официри и представници сеоских општина, а са бугарске председник Општине Белоградчик, помоћник команданта Пука, један народни посланик, председник сеоске Општине Салаш и други. На јектанија свештеника је одговарао певачки хор из Салаша. По завршеном богослужењу, бугарски свештеник

"поздравио је најпре све учеснике овог традиционалног братског састанка, истичући значај блиске узајамности између два братска народа. Рекао је да православна црква Бугарске и Југославије настоји да ти односи буду што ближи. Даље одао је пошту Блаженопочившем Краљу Александру што је са Краљем Борисом дао пример свету како треба радити на делу светског мира."

На крају је изразио жељу

"да наша два братска народа буду и даље вођена путем мудрости и зближења."

Након тога српски свештеник је, између осталог, рекао:

"Пре него што се будемо састали овде на овом месту, пре него што будемо удружили своја братска срца, пре него што будемо саопштили своје истоветне мисли и своја братска осећања, ми се помолисмо за мир и слободу два братска народа, једне крви, једне вере и једне традиције."

Његов говор је ватрено деловао на људе, те се, нарочито на помене краљева и имена народа са српске стране проламало: "Живео!", а са бугарске "трократно: Ура!". По говору и једног професора из Књажевца, бугарска музика је интонирала југословенску и бугарску химну. У подне је на српској караули одржан заједнички ручак представника српске и бугарске стране. Домаћин је био српски поручник, вероватно командир карауле. Са бугарске стране су присуствовали околијски начелник из Белоградчика и народни посланик

"са још осам претставника цивилних и војних власти са границе и из Белоградчика, Лома и Салаша".

На крају ручка околијски начелник

"у име бугарских гостију и бугарског народа напио је здравицу Њ. В. Краљу Петру II, наглашавајући да је жеља бугарског народа да ова граница никада више не буде арена за проливање братске крви. На то је напио здравицу бугарском Краљу срески начелник [Тимочког среза]".

Да ли је Сабор одржан и 1940. године, не знамо, а онда наступа период Другог светског рата, када, иако је тимочки крај био у не-

мачкој (а не у бугарској) окупационој зони и под српском недићевском влашћу, границе фактички није било, те су контакти међу становницима пограничних села, посебно између Новог Корита и Салаша, поново били интензивирани.

САБОР НА КАДИБОГАЗУ КРАЈЕМ 50-ТИХ И ПОЧЕТКОМ 60-ТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Пред крај Другог светског рата и пре његовог завршетка, почетком 1945. године, када је тимочки крај већ био ослобођен, дешавају се погранични пријатељски контакти. У њиховој позадини је пријатељство Јосипа Броза Тита и Георгија Димитрова. На пример, среска културно-уметничка група из Андрејевца, данашњег Минићева, одлази у дводневну посету Белоградчику, а приликом овог сусрета манифестовано је пријатељство и братство (Торлак 2004, 11; 2011а; 2011б). Међутим, вероватно због проблема везаних за последице рата и за утемељење нових политичких и друштвених система, наредне три године се није смогло снаге за граничне саборе, а већ 1948. године се појавио проблем сукоба Титових југословенских комуниста са Информбироом. Југославија и Бугарска постају непријатељске државе. У локалном листу *Тимок* налазимо чланке, на пример, са следећим насловима: *Како се врши "бољшевизација" Бугарске* (Тимок 1951), *Бугарски терориста убио нашег граничара на југословенској територији* (Тимок 1952), *Шест бугарских шпијуна осуђено на казну строгог затвора* (Тимок 1953). Убиство југословенског граничара десило се баш на караули између атара Новог Корита и Салаша, суседној караули Кадибогаз, и снажно је узбуркало друштвену јавност тимочног краја. Непријатељство траје током читаве прве половине 50-их година.

"Отопљавање" односа између Совјетског савеза и Југосавије, оличено у споразуму Никите Хрушчова и Тита, донело је и "отопљавање" српско-бугарских односа, па и обнављање међуграничних српско-бугарских сабора. Према локалном листу *Тимок*, мада нема директне потврде о обнављању, изгледа да су Сабори на Кадибогазу и на Вршкој Чуки код Зајечара обновљени 1958. године и одржавани су још наредне четири године, до 1962. О Сабору на Кадибогазу у овом периоду имамо само четири мања чланака из листа *Тимок*, од којих се један односи на 1958, други на 1959, а преостала два на 1962. годину¹. Из првог чланка сазнајемо да је Сабор 1958. године трајао само један дан, у недељу 17. августа, од 6 до 18 часова. Самом

¹ Нажалост, није било могућности да се за потребе овог рада прегледа и бугарска штампа, у којој би се сигурно нашло још доста занимљивих детаља о Сабору на Кадибогазу.

отварању присуствовало је близу 9.000 грађана Југосавије и нешто мање грађана Бугарске, укупно око 15.000. Овај чланак нам открива, у односу на предратни Сабор, нову, привредну, димензију:

"На самом граничном прелазу у току дана били су отворени штандови многих трговинских и угоститељских предузећа из југословенских и бугарских пограничних места (Тимок 1958а)."

Из другог чланка, који извештава о овој манифестацији 1959. године, види се да је Сабор такође трајао само један дан, у недељу 16. августа. Присуствовало је око 7.000 југословенских и око 15.000 бугарских грађана. Такође су били отворени штандови многих трговинских и угоститељских предузећа (Тимок 1959а). У трећем чланку, првом од два из 1962. године, поред сабора на Вршкој Чуки код Зајечара и Зеленој Бари код Ковилова у општини Неготин, најављује се и Сабор на Кадибогазу. Каже се да ће граница бити отворена у току целог дана, 12. августа, и

"...биће приређен културно-забавни програм, а разноврсним изложбама и паноима приказаће се достигнућа на свим пољима друштвеног живота у две суседне земље."

Каже се да се, као и прошле године, на саборима неће продавати индустријска роба, радиће само угоститељске радње, а моћи ће да се купе само прехранбени производи. У четвртом чланку, другом из 1962. године, којим се извештава о овом догађају, види се да је заиста и одржан 12. августа, да је граница била отворена од 7 до 18,30 часова. Присуствовало је око 7.000-8.000 бугарских и преко 2.000 југословенских грађана. Преко паноа и изложених предмета грађани су могли да се

"упознају са привредним достигнућима обе земље (Тимок 1962а; 1962б)".

Недостатак новинских извештаја о Саборима на Кадибогазу 1960. и 1961. године, с обзиром на то да је ствар државно била диригована а да су се други сабори нормално одржавали, највероватније не значи и њихово неодржавање. Према недостатку новинских извештаја а и једној усменој потврди (Тонко Иванов), већ 1963. и наредних година Сабор на Кадибогазу више није организован.

Штуре податке о петогодишњем одржавању Сабора на Кадибогазу донекле можемо надоместити подацима о Сабору на Вршкој Чуки, који су дати у неколико краћих (Тимок 1958б; 1958в; 1959б; 1959в; 1960а; 1960б; 1961а) и једном исцрпнијем чланку (Тимок 1961б) у *Тимоку*, као и у једном опису Сабора који је у листу *Недавне информативне новине* објавио књижевник Живојин Павловић (Павловић 2010, 142–45). Потврђује се функција Сабора ради сусрета рођака и пријатеља и њиховог заједничког дружења (објављена је

и фотографија на којој на ливади заједнички обедују), велика заинтересованост обичних људи за Сабор, као и огромна посећеност. Ту је и забавни карактер – изводи се богат културно-уметнички програм, а кафане су препуне. Потврђује се привредна функција Сабора: постављани су штандови угоститељских и трговинских предузећа, продавана је роба од стране привредних и трговинских предузећа, чиме је оствариван велики малогранични робни промет. Као да између редова читамо и извесно ривалство између две државе, из података да су програми организовани одвојено, свако са своје стране границе, да су са бугарске стране биле слике Стаљина и комунистичке паролe које упућују на ревизионизам, да су привредне, пољопривредне, културне и политичке организације обе земље изложбама и паноима приказивале достигнућа на свим пољима друштвеног живота. Године 1961. и 1962. индустријска роба на захтев бугарске владе није продавана, само је била изложена, а могли су се куповати само прехрамбени производи. За сада немамо потврду, али ова врста привредне подозривости, а и општепозната подозривост "чврстога" социјалистичког система у Бугарској и према другим чињеницама из суседне земље другачијег социјалистичког концепта и са западњачким примесима (на пример, забавна музика, која је пласирана и на овој манифестацији), може бити разлог укидања Сабора.

САБОР НА КАДИБОГАЗУ ОД 2001. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

Крајем 70-тих и током 80-тих година XX века интензивира се погранична сарадња на нивоу општина Књажевац и Белоградчик, између управних, културних, просветних, спортских и других институција, али она није нашла израза у граничним саборима. Бурне 1990-те године, у којима се десио распад Југославије и велика економска и уопште друштвена криза у Србији, међународне санкције, рат Србије са НАТО-ом, као и непоклапање политика у односу према Европској унији, без обзира на "отварање" граница Бугарске, скоро да су у потпуности прекинуле класичну пограничну сарадњу (контакти између појединих организација). Ипак, на иницијативу Министарства иностраних послова Бугарске, у чијој позадини је жеља општина Белоградчик и Књажевац (жеља за контактима у пограничју никада није престала), у лето 1991. године покренута је иницијатива за отварање Граничног прелаза Кадибогаз. Током следећих петнаест година, до 2005, иако две општине иницијативу покрећу више пута, државни органи обе државе је прихватају, али одуговлаче коначно решење. На одуговлачење је утицало и стање у Савезној Републици Југославији, односно Србији и Црној Гори. Године 2007. председници држава Борис Тадић и Георги Пврванов потписују споразум о отварању прелаза (Братство 2007; Торлак 2007а), а 2009. године га

ратификује и Народна скупштина Републике Србије. Међутим, иако су сви међудржавни споразуми потписани и ратификовани, прелаз до данас није отворен, углавном због незаинтересованости двеју државних бирокаратија и недостатка финансијских средстава за инфраструктуру прелаза (Хронологија).

Одмах после пада режима Слободана Милошевића, обе државе су на истом, проевропском, курсу. Истог тренутка у читавом српско-бугарском пограничју почиње да се интензивира погранична сарадња, која карактерише читаву прву деценију трећег миленијума и са истим, па и јачим, интензитетом улази у другу деценију. Ни годину дана после смене власти у Србији, у лето 2001. године, на основу договора кмета (председника општине) Белоградчик Емила Цанкова, представника Демократске партије у Бугарској и председика привременог Општинског већа Општине Књажевац Јована Исакова, представника Демократске партије Србије, односно коалиције Демократска опозиција Србије, Сабор на Кадибогазу се, после безмало четири деценије, поново организује (Јован Исаков), а од тада сваке године до данас. Он је, може се рећи, само почетак и током следећих година веома значајан део веома успешне пограничне сарадње између општина Белоградчик и Књажевац, која је постала важан део општинских стратегија, и која се у међувремену разгранала (мада јој још увек недостаје и привредна димензија), са тенденцијом да се и даље шири. Њен стожер је заједничко настојање да се на Кадибогазу отвори и гранични прелаз. Сабор на Кадибогазу је, за сада, једини обновљени гранични сабор у Тимочкој крајини.

Први новообновљени Сабор на Кадибогазу, одржан 21. јула 2001. године, са по једним чланком пропратили су *Новине књажевачке* (са две фотографије) и зајечарски лист *Тимок*. Према чланку из *Новина књажевачких*, Сабор су свечано отворили кмет Белоградчика и председник општинског већа Књажевац. Са српске стране ту су били и начелник региона Зајечар, епископ тимочки и гости из општина Књажевац и Зајечар. Са бугарске стране били су митрополит видински, отправник послова бугарске амбасаде у Београду, заменик председника видинског округа, председник Извршног одбора општине Белоградчик. Приређен је и културно-забавни програм, у којем су са српске стране учествовали Културно-уметничко друштво ИМТ, дувачки оркестар "Златне грубе" и три песника, сви из Књажевца, а са бугарске хор "Колибри", група "Мани мани", дечија играчка група и староградски певачки састав, сви из Белоградчика, као и играчка група "Лом" из града Лома. На бугарској страни било је више десетина продајних тезги, а на српској тезге књажевачких фабрика млечних производа "Церси", алкохолних пића и сокова "Цервин" и мотокултиватора "ИМТ". На сабору је било око 2.000 људи (Новине књажевачке 2001). У чланку из *Тимока* пише да је одржан Сабор

којим је обновљена сарадња између општина Књажевац и Белоградчик, да су се присутнима обратили челници књажевачке и белоградчичке општине, отправник послова бугарске амбасаде у Србији, епископ тимочки и митрополит видински, а додаје се и:

"Српске и бугарске делегације разматрале су могућности отварања граничног прелаза 'Кадибогаз' (Тимок 2001)."

Према казивањима, приликом самог отварања било је проблема са српским полицијским и војним органима, који су припадали естаблишменту бившег режима и били у раскораку са новим демократским властима. Они у почетку нису дозволили улазак српских грађана у међуграничну зону само са личном картом, како је раније договорено, али су на притисак то ипак учинили (Јован Исаков, Владан Радовановић).

Године 2002. Сабор су такође пропратиле *Новине књажевачке*. Сусрет је био тродневни, трајао је 19, 20. и 21. јула. Ту су се нашли званичници општина Књажевац и Белоградчик, амбасадор Бугарске у Југославији и представници српске и бугарске цркве. Изведен је заједнички културно-уметнички програм. У име Књажевца наступили су један песник, трубачки оркестар и једна вокална солисткиња. Чланак преноси и жељу житеља две општине да се овде отвори и гранични прелаз, чиме би се начинио значајан помак у области економске, туристичке и друге размене (Новине књажевачке 2002).

Нажалост, опис Сабора 2003. године не постоји у локалној српској штампи. Од 2004. године до данас Сабор је пропраћиван у локалном листу *Торлак*. Четири Сабора, од 2004. до 2007. године, пропраћена су краћим информативним чланцима. Краћим чланцима, такође кратким вестима, Сабори 2004. и 2006. године пропраћени су и у листу *Тимок*. Према *Торлаку*, године 2004. Сабор је трајао два дана, 24 и 25. јула. Организатори Сабора су општине Књажевац и Белоградчик. У присуству њихових представника изведен је културно-уметнички програм. Граница се прелазила само уз личну карту, на граници су се срели пријатељи и рођаци, а већина је овај скуп искористила за шопинг (Торлак 2005). У *Тимоку* се потврђују поменути датуми одржавања, као и присуство представника двеју општина. Аутор чланка каже и:

"Отварање границе оваквим поводима је на неки начин и гаранција за даљу сарадњу и дружење. Многи су то очекивали са нестрпљењем, да се виде са рођацима, пријатељима, пословним сарадницима, а већи број грађана је овде дошао ради трговине (Тимок 2004)."

Године 2005. Сабор је такође трајао два дана, 22. и 23. јула. Граница се прелазила уз личну карту. На обе стране су биле тезге са разноврсном робом и импровизоване кафане. И овог пута, срели су се пријатељи и рођаци. На бугарској страни је било много више ка-

фана и тезги. Интересовање са српске стране је било огромно – колона паркираних аутомобила протезала се поред пута два-три километра од границе. Река људи непрестано је текла у оба смера. Посетиоцима из Србије најинтересантније су биле бугарске кафане, са особеним бугарским роштиљем. На бугарској страни је била постављена бина. Са ње су се првог дана Сабора, уз присуство више других званичника са обе стране, присутнима обратили, а затим и разменили поклоне, председници општина Белоградчик и Књажевац. Присутнима се обртио и изасланик епископа тимочког. Потом је на бини одржан културно-уметнички програм обе стране. Представници седам бугарских и четири српске општине, заједно са окружним представницима, повукли су се и одржали састанак о могућим пројектима у области инфраструктуре, са којима би се могло заједнички конкурисати код фондова Европске уније. Овај новински извештај, који је плод првог доживљаја Сабора аутора овог рада, садржи и две фотографије (Торлак 2006а).

Следеће 2006. године, према чланку из *Торлака*, Сабор је трајао три дана, од 21. до 23. јула. Граница се прелазила само уз личну карту, а на њему се уживало

"у чарима онога што балканским душама и те како паше: у јелу и пићу у импровизованим кафанама и трговини на импровизованим тезгама са најразноврснијом робом."

Као и раније, на бини на бугарској страни, 22. јула смењивали су се певачи, свирачи и играчи једне и друге земље. На Сабору је у току три дана продефиловало око 10.000 људи. И овог пута он је био повод за сусрет званичника са обе стране границе, који су разговарали о даљом пограничној сарадњи. Овај новински извештај садржи и једну фотографију Сабора (Торлак 2006б). Чланак из *Тимока*, потврђује време и дужину трајања Сабора и доноси податак да су границу званично отворила два председника општина.

"Ово је прилика за договор и сарадњу званичника два народа које граница спаја, а не раздваја", рекао је кмет Белоградчика, а председник Живковић истакао да: "Овај Сабор сваке године добија нове садржаје, а сарадња постаје све тешња, па се очекује да ће ускоро овде бити отворен међународни гранични прелаз. Народ жели да се дружи и размењује искуства, а два до три дана је мало."

Од званичника је био присутан и амбасадор Бугарске у Србији. Неколико хиљада људи је разгледало и куповало робу и уживало у храни и пићу (Тимок 2006).

За Сабор 2007. године, поред уобичајног поправљања пута Минићево-Кадибогаз "крпљењем" рупа и чишћењем са стране, асфалтиране су и неке веће деонице кроз село Ошљане (Торлак 2007б). Према новинском извештају о Сабору ове године, који садржи и две

фотографије, границу су сечењем врпце на граничној линији отворили кмет Белоградчика и председник општине Књажевац. Потом су од стране девојака обучених у српске и бугарске народне ношње послужени хлебом и сољу. Они су изразили задовољство што је Сабор све масовнији и што се усталила пракса преласка границе без пасоша, само са личном картом. Забележено је да је потом, уз присуство делегација суседних општина и представника бугарске амбасаде у Београду и царина, полиција, војски и црква обеју држава откривен споменик српско-бугарској сарадњи на самој граници са бугарске стране. И овај сусрет је био прилика о отварању граничног прелаза, који је тада очекиван у пролеће наредне године. Културно-уметнички програм су извели трубачи из Србије и културно-уметничка друштва, певачи и приповедачи обеју земаља. Људи су дошли да се сретну са пријатељима и рођацима, као и да пазаре разноврсну робу, које је више било са бугарске стране (Торлак 2007в).

Од осмог Сабора после обнављања, 2008. године, и сваке наредне године до данас (2009, 2010, 2011.) он је и предмет антрополошког посматрања од стране аутора овог рада, и то из угла инсајдера (званичног госта као председника Завичајног друштва Тимочана-Торлака из Минићева и уредника и извештача листа *Торлак*, који објављује ово Друштво). Детаљнији емпиријски извештаји са прва три Сабора, са доста фотографија, објављени су у листу *Торлак*, а четврти ће, такође у њему, бити објављен.

Године 2008. Сабор је такође трајао три дана, 18, 19. и 20. јула. Главни дан је био субота 19. јул.

"Већ по традицији, овде се стекло много света са обе стране границе, са много позитивне енергије, да тргује, да види заједнички културно-уметнички програм, да се проводи у импровизованим кафанама, да купи робу из суседне земље и да се сретне са пријатељима. Ово је, као и до сада, била још једна прилика за сусрет званичника пограничних крајева две земље, прилика да се још једном потврди и још више унапреди, и на званичном нивоу, све чвршће пријатељство. Ове године је, чини се, сусрет званичника био свечанији него икад."

Општина Књажевац се потрудила и ове године да се пут ка Кадибогазу среди крпљењем рупа и чишћењем са стране. За разлику од претходних година, када су са српске стране биле велике гужве због мноштва аутомобила, ове године је, по први пут организован обележен паркинг са редарима. За организацију Сабора је, у име општине Књажевац задужен представник општинског Јавног предузећа "Развој", а са бугарске један општински службеник. Пријатно искуство су и

"насмејана и весела лица граничних полицајаца, који на овом пункту ефикасно и небирокуратски, остављајући одличан утисак, прегледавају личне карте."

Наилази се на српске кафане (једна са живом музиком), у којима су углавном Бугари, жељни српског роштиља и музике. На другој страни су бугарске кафане са другачијим менијем, тезге са робом и заједнички културно-уметнички програм на импровизованој општинској бини. На самој граничној линији је, изнад пролаза разапето платно са натписима, са српске стране на бугарском "Добре дошли", а са бугарске на српском "Добро дошли". На граничној линији је, са српске стране, мала изложба о српско-бугарској невладиној организацији *Еврорегион Стара планина*, о самом Сабору и селу Новом Кориту. Аутор изложбе је директорка књажевачке Туристичке организације. Одмах поред границе са бугарске стране је, прошле године откривен, споменик српско-бугарској сарадњи, на којем на бугарском и српском пише:

"На овом месту по традицији сваке године срећу се Срби и Бугари, као добри пријатељи, суседи и словенска браћа. Нека заувек кроз векове буде добросуседство и узајамно уважавање два народа. 2007."

Летња врућина не смета људима да лагано шетају, разгледају и купују понешто од разноврсне робе. Са бугарске стране близу граничне линије су и штандови општинских туристичких организација Књажевца и, из Бугарске, Белоградчика, Чупрења и Вршеца. На устаљеном месту са бугарске стране, близу самог прелаза, импровизовани шатор је за сусрет званичника. Ту се окупљају, врше договоре и касније заједнички ручају. По доласку важног госта, министра унутрашњих послова Бугарске, који је пореклом из северозападне Бугарске, сви одлазе до поменутог споменика. Заједнички венац прво полажу председници општина Књажевац и Белоградчик, а затим и поменути министар и управник Области Видин. Сви званичници одлазе до бине и пењу се на њу. Бугарска представница окупљеном народу преко микрофона представља бугарске, а српска српске званичнике. Говор држи кмет (председник општине) Белоградчика (који има порекло и из Новог Корита), а затим и председник Општине Књажевац. Говор потом држи поменути министар, а затим и митрополит видински, који потом са својим и српским свештеницима, које представља књажевачки парох, одржава заједнички обред водоосвећења. Затим говоре држе отправник послова српске амбасаде у Софији и генерални конзул Бугарске конзулата у Нишу. Сви говорници су изразили наду и жељу да ће се ускоро отворити гранични прелаз (с обзиром на то да су се за то стекли сви услови) и

"да ће граница, уместо три дана у време Сабора, бити отворена свих 365 дана".

Од званичника на бини су били и председник Регионалне привредне коморе Зајечар и секретар Првредне коморе Видин, директор Регионалне агенције за развој источне Србије, конзул Бугар-

ске у Нишу, кмет општине Грамада у Бугарској, председник и заменик председника Општине Калафат у Румунији, кмет села Салаш и председник Месне заједнице Ново Корито, високи представници локалних полиција, граничних полиција, царинарница и противпожарних служби двеју држава. По овом званичном делу позорницу преузимају српски и бугарски ансамбли, који следећих неколико сати изводе културно-уметнички програм. Пре заједничког ручка на месту предвиђеном за званичнике, председници општина Књажевац и Белоградчик потписали су декларацију, коју чини следећи текст на бугарском језику:

"Међународни сабор на прелазу Кадибогаз код села Салаш, Република Бугарска, и Ново Корито, Република Србија, одржан је од 18. до 20. јула 2008. године. Тако је настављена једна добра традиција, чији почеци датирају из средине двадесетих година прошлог века.

Ми, учесници Сабора, изражавамо жељу два блиска словенска народа за једном бољом будућношћу - за просперитет и бољу економску и културну сарадњу. Људи с обе стране границе искрено се надају да ће се у блиских четири-пет година остварити њихова давнашња жеља - сада већ и после потписивања споразума председника две државе Георги Прванова и Бориса Тадића, да на овом месту буде отворен гранични контролни пункт. Убеђени смо да ће то помоћи ширење контаката између две земље – ширење блиских пријатељских односа, још бољег партнерства и озбиљне бизнис сарадње (Торлак 2008)."

И 2009. године Сабор је трајао три дана – 17, 18 и 19. јула, а главни дан је био субота 18. јул. Као и претходних година, стекао се велики број људи са обе стране границе.

"Сви очекују оно што се већ годинама у ово време и на овом месту дешава: да се виде са пријатељима из суседне земље, да се лепо проведу у некој од кафана са суседне стране границе, да погледају леп културно-уметнички програм, који се заснива на народним традицијама два народа, и да тргују, пре свега да купе нешто од онога што се нуди на тезгама припадника суседног народа."

И ове године срећен је, поправљањем и чишћењем са стране, пут ка Саборишту. Такође је организован импровизовани паркинг са редарима и полицијом. Због кише претходног дана, стаза ка Саборишту је блатњава. Ове године гужва на српској страни је већа – има више кафана и тезги него раније. На самој граничној линији је и ове године исти натпис са "Добре дошли" с једне и "Добро дошли" с друге стране. Мали успон на месту преласка на бугарску страну ове године је претворен у уређене степенице. И ове године је на бугарској страни много више кафана и тезги, бина за заједнички културно-уметнички програм, место за сусрете званичника и место за туристичку презентацију општина Књажевац и Белоградчик. Званичници се окупљају, полагају венац на споменик а онда одлазе до бине. Ту су председници општина Књажевац и Белоградчик, посланица у бугар-

ској скупштини из белоградичког краја, први секретар бугарске амбасаде у Београду, генерални конзул Бугарске у Нишу, председник општине Грамада у Бугарској, председници Новог Корита и Салаша, представници полиција, граничних полиција, царина, привредних комора, општински одборници са обе стране границе. Бугарска и српска водитељка представљају званичнике, свака из своје земље. Белоградички и књажевачки пароси одржавају заједничко молепствије, а затим кратке говоре. Говор затим држи кмет Белоградчика. Он износи податак да је ова година рекордна по масовности трговца на Сабору – са обе стране их има око 500.

"Говорећи о значају Сабора, поменуо је да је он значајан као место сусрета, јер са обе стране границе живи етнографска група Торлаци, чија традиција заслужује пажњу. Говори о братској сарадњи и о граничном прелазу који ће на овом месту бити отворен."

Затим говори и председник Општине Књажевац, а онда председници двеју општина размењују поклоне. Говори и посланица у бугарској скупштини, а потом почиње вишечасовни културно-уметнички програм. Званичници одлазе на заједнички ручак, који је ове године одржан у једној од српских кафана (Торлак 2009).

Године 2010. одржан је јубиларни, десети после обнављања, Сабор на Кадибогазу. Трајао је 23, 24, и 25. јула, а главни дан је био у суботу 24. јула.

"Сабор је, као и претходних година, био прилика за сусрете званичника с обе стране границе и њихово обраћање народу, као и за сусрете обичних људи, пријатеља и рођака, и за задовољавање потребе локалног становништва за забавом и трговином."

И ове године уређен је пут до Саборишта и импровизиран паркинг са редарима пре уласка у њега.

"Полиција у импровизованом пункту, постављеном на истом месту као и ранијих година, љубазно и са минимумом формалности пропушта грађане, који, осим са пасошем, могу на место Сабора да уђу и са личном картом."

Ове године је са српске стране границе понуда много богатија. Има много више кафана, које се простиру од самог полицијског пункта, што раније није био случај. У једној кафани пева познати певач Бобан Здравковић. Нешто ближе граничној линији су тезге са различитом робом, а ту су, као овогодишња новина, пре саме граничне линије и промотивни штандови књажевачких институција и организација: *Туристичке организације, Удружења предузетника, Тимочког клуба* и неких приватних фирми. На самој линији је, као и претходних година, платно са натписима добродошлице са обе стране на различитим језицима.

"Може се рећи да су ови натписи, на својеврстан начин, постали лична карта Сабора."

Делегације општина Књажевац и Белоградчик положиле су венце на Споменик пријатељства Срба и Бугара. Бина за заједнички програм, са столицама за гледаоце, због ширине простора, и ове године је на бугарској страни. На бугарској страни има и много више тезги са робом. На истом месту као и раније је и шатор за окупљање званичника. По окупљању, званичници су отишли до бине, изнад које је на бугарском језику писало: "10 година / Кадибогаз / Белоградчик и Књажевац".

Званичници су се поређали на бини, а онда је почео програм који су наизменично водиле српска и бугарска водитељка. Говори кмет Белоградчика, а затим и председник општине Књажевац. И један и други

"због јубилеја, десетогодишњице, некако свечарским тоном, говоре о историји Сабора и његовом значају, и овог пута наглашавајући блискост два братска словенска народа и изражавајући наду да ће у најскорије време бити отворен и гранични прелаз Кадибогаз."

Потом заједничко молепствије врше видински викарни епископ, белоградички парох, изасланик епископа тимочког и књажевачки парох. Председници општина прво један другоме, а онда редом појединцима, институцијама и организацијама додељују захвалнице за допринос српско-бугарској пограничној сарадњи на овом подручју. На захвалницама на оба језика пише:

"Сабор на Кадибогазу, поводом 10 година од обнављања изражава захвалност [име појединца или организације] "за вечно пријатељство српског и бугарског народа" / српско-бугарска граница на Кадибогазу 24.07.2010. године"

Присутнима се затим обратио генерални конзул Бугарске у Нишу. Председници општина Књажевац и Белоградчик размењују поклоне, а онда почиње културно-уметнички програм. Први наступа певач Бобан Здравковић. Званичници се враћају на своје место окупљања. Представнице бугарских пограничних села Салаш и Стакевци овде су, у народним ношњама, приредиле презентацију старих јела. Затим је, после кратких говора председника општина Белоградчик и Књажевац, председник књажевачке општинске Комисије за пограничну сарадњу одржао презентацију *Хронологија једне наде*, о дотадашњим дводеценијским активностима на отварању граничног прелаза. Директорка књажевачке невладине организације *Тимочки клуб* представила је пројекат *Стратегија прекограничне сарадње општина Књажевац и Белоградчик*. Потом је у пријатељској атмосфери обављен заједнички ручак.

"На крају су представници свих институција и организација потписали заједничку декларацију којом подсећају претседнике држава, владе две државе и друге званичнике да народ овог краја има интерес и већ дуже време очекује отварање граничног прелаза на Кадибогазу, и још једном се залажу да се то што пре учини (Торлак 2010)."

Овај јубиларни Сабор једним невеликим чланком (са једном фотографијом) пропратиле су и *Нове Књажевачке новине* (Нове књажевачке новине 2010). У овом чланку, у којем се дају основни, горе већ изнесени подаци о Сабору, каже се и:

"Главна 'звезда водила' била је брисање граница или бар изградња граничног прелаза, који би омогућио народу с обе стране чешће сусрете и заједнички економски бољитак.

Сабор на Кадибогазу 2011. године, по већ устаљеном принципу, био је тродневни, 23, 24. и 25. јула. И ове године је "срећен" пут до Саборишта и организован паркинг. На полицијском пункту се посетиоцима крајње формално од стране полиције прегледавају и уписују личне карте. У току главног дана на стази која води кроз српски део Саборишта поприлична је гужва. Као и прошле године, одмах после пункта су велике кафане, које су поред стаза за шетање, осим печења, поставиле и роштиље, те и они који не уђу у њих могу да га купе и једу у ходу. У једној од кафана, као и прошле године, пева познати певач новокомпоноване музике Бобан Здравковић. Са српске стране могу да се купе и вашарске мекице, којих код Бугара нема. Ту су и тезге са разноврсном робом. По прошлогодишњем принципу, на истом месту, непосредно испред граничне линије су и штандови књажевачких невладиних организација: *Етно-центар*, *Удружење предузетника*, *Удружење произвођача вина и ракија – ВИР*, ту је штанд и књажевачког одбора партије *Уједињени региони Србије*, а такође и штанд *Туристичке организације општине Димитровград*.

На бугарској страни посетилац затиче споменик српско-бугарској сарадњи са свежим венцем. Први утисак је и да је мања гужва на бугарској страни, а већа на српској, што је до пре две године било обрнуто. Бугарске кафане су сада полупразне. Одмах после граничне линије је штанд *Туристичке организације општине Белоградчик*, на којем су, осим туристичких материјала, и прехрамбени производи произведени у овој општини. Ове године је новина заједнички штанд *Националног ловно-рибарског удружења Бугарске и Ловачког савеза Србије*, на којем је приређена изложба ловачких трофеја. На бугарској страни је, као и претходних година, много више тезги са најразноврснијом робом.

По већ устаљеној пракси, званичници се поређају на бини и почиње програм отварања. Прво бугарска, а затим и српска водитељка, читају имена присутних званичника из своје земље. Говори кмет

Белоградчика, а затим и председник општине Књажевац. Овогодишњи Сабор је у знаку обележавања 135 година од рата Русије и Србије, са бугарским добровољцима, против Турака 1876. године. Председници у својим говорима, поред осталог, наглашавају и ову заједничку борбу против некадашњег заједничког непријатеља. По завршетку говора размењују поклоне (слика 1). Потом видински викарни епископ, белоградички парох и књажевачки парох држе заједничко водоосвећење и молебан (слика 2). На крају епископ држи говор. Говоре затим држе и председници *Ловно-рибарског удружења Бугарске* и *Ловачког савеза Србије*. Првима кмет Белоградчика уручује поклон, као захвалност за учешће. Председник општине Књажевац потом кмету уручује сребрне плакете које су на такмичењу вина и ракија у Књажевцу добила вина *Магура*, која се производе на територији Белоградчика. Говор држи, поводом поменуте 135-годишњице, и председник бугарске организације *Национални савез "Уједињење"*

Слика 1 Председници општина Белоградчик и Књажевац размењују поклоне на Сабору 2011. (Д. Крстић, 2011)

Слика 2 Видински викарни епископ и пароси Књажевца и Белоградчика врше заједнички молебан на Сабору 2011. (Д. Крстић, 2011)

Званичници и гледаоци одлазе на ливаду изнад бине. Тамо председници двеју општина и председник Скупштине општине Књажевац уручују пехаре, дипломе и медаље учесницима дечијег фудбалског турнира који се одиграо у преподневним часовима (две бугарске и једна српска екипа). Затим на отвореном простору, са сценографијом и у коститимима, чланови *Националног савеза "Уједињење"* изводе представу о подизању устанка против Турака у Бугарској 1876. године. По завршеном програму званичници заједно пролазе кроз Сабориште, излазе из њега без полицијског прегледа и одлазе до српске карауле, испред које је испод шатора одржан заједнички ручак. Пре ручка су, од стране представника *Тимочког клуба* из Књажевца, представљена два прекогранична пројекта.

Када сумирамо изнесене податке о Сабору, а и друге импресије и записе о њему и шира искустава о друштвеном стању у овом делу српско-бугарског пограничја, можемо закључити да је он сложена и вишеслојна друштвена појава и да има следеће функције.

Место сусрета људи

Сабор је задржао своју првобитну функцију сусрета пријатеља и рођака, коју ни после три прекида није губио. Рођаци су већ мало-

бројни и далеки, али се са отварањем границе и чешћим контактима пријатељске везе шире, чему је и сам сабор допринео. Осим тога, он је прилика за сусрет уопште људи са две стране границе. Као што смо видели, између два светска рата, а и касније, крајем 50-тих и почетком 60-тих година прошлог века, заинтересованост становништва за сусрете је била веома велика. Тако је и данас. У овом делу северозападне Бугарске становништво је, због "српских" елемената у свом локалном говору, због конзумирања српских радио и телевизијских медија и због на Балкану општераспрострањеног укорењеног синдрома "развијенији и културнији запад од истока" (Златановић 2009, 58) веома "србофилски" настројено. Због пасивности овог пограничног краја, у којем код великог броја људи још увек постоји осећај границе као нечег тешко премостивог (због њене вишедеценијске затворености), те због тога има још много људи који је још увек нису прешли, код многих појединаца, посебно припадника старије популације, сусрет са Србима и оним што је "српско" чини посебан доживљај. Почетком миленијума у пограничном селу Ошљане је добијен импресивни опис субјективног доживљаја преласка границе једног појединца приликом првог обновљеног Сабора 2001. године, како он ритуално пролази бугарски део Сабора и прелази на српску страну да би у "српској" кафани попио "српску" ракију. Са српске стране, иако још увек има људи који, оптерећени "историјским бременом" наметнутим ранијим државним пропагандама, зазиру од источних суседа (углавном су то појединци из старије популације), међу већином обичног становништва постоји здрава и искрена жеља за контактима. Сада Сабор, када су границе отворене и постоје разна средства комуникације, није једина прилика за сусрете, али, ипак, он јесте прилика, те је његова функција сусрета људи и даље актуелна и даје му ноту посебног и несвакидашњег.

Трговачки карактер

Сабор је масовни скуп трговачко-забавног карактера "вашарског" типа. Овакве манифестације на Балкану уопште, дубоко укорењене и у традицији, још увек нису изгубиле актуелност. На пример, годишње два вашара у Књажевцу, пет у Минићеву и три у Зајечару, као и још многи вашари уопште у Србији, још увек живе као значајне друштвене појаве. И Белоградчкик има свој Петровдански вашар, за Дан града Петровдан (по грегоријанском календару). Но вашари су током времена, па и овај Сабор, изгубили свој трговачки значај, изгубили су статус места на којима се може купити заиста потребна роба која се не може купити на другим местима, пре свега разни занатски производи. Нема више ни трговачког карактера Сабора који су му власти две социјалистичке државе давале крајем 50-их и 60-тих година XX века, када су овде људе мамиле робе државних пре-

дузећа суседних земаља којих није било на домаћим тржиштима и када се мерио и наглашавао малогранични промет новца. До скоро су се на терену с једне и друге стране границе могле чути изјаве "временских" људи да су неки конкретан предмет купили на Сабору те и те године. Сада је овај скуп, као и остали вашари на Балкану, у трговачком смислу "бувља пијаца", са робом која се, уз мање изузетке, може наћи у обе земље, и то свакодневно и на градским пијацама (још увек, као остатак 90-тих година, има на пијацама пограничних градова у Србији и Бугара са робом из Бугарске). "Црном" тржишту, које је током последњих 20 година због недостатка радних места у обе земље доста развијено, сваки масовни скуп је само нова прилика за понуду и продају што већем броју људи. Ипак, још увек, ту и тамо, има на Сабору специфичне робе која се може купити само са једне стране (на пример препознатљива тројанска керамика и особени слаткиши занатске производње код Бугара, које у Србији нема) или, спорадично, робе која је у неком проценту јевтинија. То конзументима Сабора такође даје перцепцију особеног и несвакидашњег, а тиме и предност у односу на класичне вашаре. Трговачка функција Сабора је, дакле, много мања него раније, али му она и даље даје посебан тон.

Забавни карактер

Вашари на Балкану, пошто је њихов трговачки значај веома опао, у ствари, и даље живе због свог забавног карактера. Потреба људи за масовном забавом није се изгубила, а они су, дубоко укорениени и у традицији, добра прилика за то. Они у форми догађаја са елементима ритуала, светковина, чак и спектакла (Лукић-Крстановић 2007) нуде спектар забава, са традиционалном формом, јер се под налетом глобализације специфични балкански менталитет са својим манирима и потребама није изгубио. Сабор, пак, као врста вашара, нуди све то, али и више од тога – има своје специфичности које му дају посебну драж. Задржана првобитна функција сусрета пријатеља и рођака, а и сусрета људи са обе стране границе, пре свега, доприноси његовој забавној функцији. Такође и разматрана његова трговачка функција. Више се не купује из потребе, већ, углавном, из забаве. Чак, у овом случају, не зарад промета новца већ зарад забавне функције која је примарна, и саме општинске власти с обе стране границе поспешују масовност "црне" трговине (видели смо да кмет Београдчика преко микрофона као достигнуће објављује рекордан број тезги).

Но, централни значај у забавној функцији имају угоститељски објекти. Они су и део класичних вашара, али овде је њихова улога доминантнија, а посебно је значајно то што је "кафанска" понуда с једне и друге стране другачија. Првих година за Србе су биле посебно интересантне импровизоване кафане на бугарској страни са спе-

цифичним (због зачина и форме) јевтиним и обилним бугарским роштиљем, те се за куповину чекало у ред, чак чекало и за место да би се у кафанама село. Последње две године, међутим, чињеница да код Бугара тренутно постоји изузетна популарност српског роштиља као "бренда" (има га као посебна понуда чак и на црноморском приморју) и новокомпоноване "народне" музике (слуша се интензивно у целој Бугарској), довела је до тога да се на српској страни појаве веће кафане, са електричним оркестрима, чак и са познатим певачем Бобаном Здравковићем. Поскупљење бугарског роштиља, а и класична услуга са конобарима (у односу на самопослуживање) и са музиком, као да је и велики део Срба вратило у српске кафане.

За разлику од класичних вашара, забавни карактер својим програмима допуњују и две општине. Ту су разни штандови општинских и других организација које учесници Сабора љубопитно обилазе, а забавног су карактера и само отварање (то јест наступ политичара и званичника) и, наравно, културно-забавни програм који после тога следи. Културно-забавни програм је интересантан због тога што нуди другачије културне садржаје, из другог националног миљеа. У том смислу се посебно користи народна музичка и играчка традиција двеју нација. Но, ови програми нису никад праћени од превеликог броја људи – ту је приликом отварања не више од 200 људи (седе на постављеним столицама или стоје околу). Касније у току културно-уметничког програма тај број се драстично смањи. Многи у току шетње по Сабору само мало полузаинтересовано застану и кратко погледају. Међутим, 2011. године је доста масовно, као неуобичајан и са већим бројем учесника, изведен на отвореном простору, пропраћен перформанс везан за дизање устанка против Турака у Бугарској 1876. године. Све у свему, посебност и драж забавном карактеру Сабора даје и несвакидашња понуда из другачијег националног културног и робног корпуса.

Политички карактер

Већ је објашњено да је у позадини самог постојања граничних сабора, па и Сабора на Кадибогазу, међудржавна политика. Сабора нема без "отопљавања" односа између две државе, које долази са поклапањем политичких државних курсева. Значи, недвосмислено је реч о једној манифестацији на микро-плану, која је производ макро-политичких клима. Осим тога, сусрет са другом земљом, макар и на локалном микро-плану (може се рећи чак и на личном нивоу) има међудржавни политички карактер и због тога што, сам по себи, увек значи и представљање сопствене земље. Због тога су стални гости Сабора и представници амбасада и конзулата, као и двеју националних цркава.

Но, чини се да је политичка функција Сабора, ипак, у основи усмерена ка сопственим бирачима. Прво, он је још једна прилика да власт нуди народу забаву по старом провереном принципу "хлеба и игара". Због тога се власти труде да обогатују забавну понуду. Друго, само организовање Сабора у основи има повлађивање сталној (кроз време провереној) жељи обичних људи (бирача) из пограничја да се контакти са суседима остварују и да буду што интензивнији. Треће, Сабор је и прилика и полигон за визуелну и вербалну промоцију локалних политичара и политичких (партијских) естаблишментата пред својим бирачима (осим предствника владајућих партија у улози званичника, то су 2011. године учинили и, у општини опозициони, Уједињени региони Србије на свом штанду). Он је прилика и за њихово повезивање са испуњавањем поменуте жеље народа за контактима у пограничју. На Сабору се сваки пут с обе стране потврђују и наглашавају политичке жеље да Сабор буде што успешнији и да се на овом месту отвори и гранични прелаз. У манифестовању политике повезивања, као и на описаном Сабору пре Другог светског рата (крајем 50-тих и 60-тих година уместо тога је провејавао ривалитет), манифестује се блискост, пријатељство и братство "два словенска православна народа". То је чак написано и на споменику поред саме граничне линије. Игнорише се све оно што је негативно у историји односа двају народа (иако тога има много), а тражи се и потенцира све оно што их повезује у позитивном смислу. Белградички кмет Емил Цанков као значајан део свог политичког имиџа има оријентисаност ка српским суседима – он добро говори српски језик, обилато га користи у међуграничним контактима, зна да игра српске игре и то показује у zgodним приликама, наглашава да има порекло и из Новог Корита. Он је, као један од аргумената за повезивање, у свом говору на Сабору 2009. године нагласио и етно-културну блискост и заједнички регионални етноним Торлаци за становништво с обе стране границе (то чини и у говорима приликом гостовања на манифестацијама "Торлачко вече" у организацији Завичајног друштва Тимочана-Торлака из Минићева). Редовно се у говорима помену и пријатељске и рођачке везе људи с једне и друге стране границе. На Сабору 2011. године, који био је у знаку 135 година од рата Руса, Срба и Бугара с Турцима 1876. године, ово заједништво је, од стране и бугарских и српских локалних политичара, иако граде демократски имиџ заступања мирољубиве политике, исказивано и показивањем јасног и отвореног негативног става према некадашњем заједничком поробитељу и непријатељу – Турцима. Иначе, на више Сабора, а посебно је то било наглашено на последњепоменутом 2011. године, председници општина су исказивали и наглашавали своје лично пријатељство и заједништво у настојањима да Сабор живи и да се и у што скоријој будућности отвори и гранични прелаз. Званичну опре-

дељеност локалних политичких структура за политику што интензивније повезивања видимо и из ангажовања многих општинских служби и организација на обогаћивању садржаја Сабора.

Четврта димензија политичке усмерености ка сопственим бирачима, која је уско повезана са манифестовањем братства два народа, тачније у његовој је позадини, јесте промоција проевропског курса, који подразумева либерализовање и минимизирање државних граница, регионалну пограничну и међуетничку отвореност и сарадњу. Као што је већ речено, ни годину дана после пада антиевропског режима у Србији, представници владајућих локалних демократских опција две пограничне општине договорили су се о обнављању Сабора. Током времена, проевропска политика постала је део стратегије и раније неевропски оријентисаних, конзервативнијих, партија, а антиевропејство је остало карактеристика само мањих ултрадесничарских странака. Тако замена демократског општинског кмета на изборима 2004. године представником Бугарске социјалистичке партије (која је наследница старе бугарске Комунистичке партије), није променило однос према Сабору. Исто тако однос према Сабору председника књажевачке општине из Демократске партије Србије није променило ни скретање ове партије ка антиевропској опцији средином 2000-тих година, као ни смена овог представника на изборима 2008. године кандидатом Демократске партије, који је председник уз подршку и сарадњу са бившом Милошевићевом Социјалистичком партијом Србије и десничарском Српском напредном партијом. Сабор је као полигон за манифестовање проевропске партијске политике "разголићен" 2009. године, када су представници Српске напредне партије из Зајечара и Књажевца, пошто је ова партија настала издвајањем из конзервативне, десничарске и антиевропске Српске радикалне странке, дошли на Сабор са страначким значкама и беџевима, очигледно да би показали своје ново опредељење. Учешће политике Сабор одваја и чини специфичним у односу на класичне вашаре у Србији, али га приближава манифестацијама типа Дан града и у Србији и у Бугарској (у Белоградчику је вашар саставни део и Дана града), где се пласирају поруке о локалним политичким курсевима и достигнућима.

Већ једанаестогодишњи стаж заједничког рада на минимизирању границе, на чему су радиле и саме државе (на пример, границе, у складу са европским стандардима више не чува војска него полиција, а прелазак из једне у другу земљу на граничним прелазима више није непријатно искуство као раније), резултирао је нестанком политичке подозривости између две земље и потпуним одбацивањем границе као баријере међу народима на којој се та подозривост према суседима исказује. Граница као да постаје све формалније наслеђе које ће се и потпуно изгубити после прикључења Србије Европ-

ској унији. Она се не схвата више као заштита једних од других већ као препрека за сарадњу на чијем уклањању треба радити. Сабор више није ни једина прилика за отварање границе – она се, на пример, уз формално надгледање само бугарске полиције, сваке године крајем јула или почетком августа отвори и за планинаре с једне и друге стране, који се тада пењу на планински врх Миџор. Долазак на Сабор је сада, после једанаест година, нормална демистификована ствар, како за грађанство тако и за представнике државних институција и нема бојазни да ће отварање границе неко злоупотребити. Некако нормално и спонтано, скоро неприметно, десила се и пропустљивост зоне Сабора. Наиме, 2010. године кмет Белоградчика на дан Сабора је овде прешао границу да би гостовао у популарној емисији српске националне телевизије "Шареница", која је том приликом снимана у Књажевцу. Године 2011. заједнички ручак званичника је, као и 1939. године, организован ван зоне Сабора, на српској караули, а бугарски званичници су са српским том приликом прошли поред српске полиције без икаквог прегледа.

С обзиром на оријентисаност обе државе и већине њихових партија ка Европској унији, што подразумева ширење пограничних контаката и сарадње, Сабор на Кадибогазу има будућност. Ове 2011. године се појавила идеја у књажевачким општинским круговима да он буде регистрован као посебна невладина организација (која би могла самостално и да конкурише за пројекте). Ако узмемо у обзир и етно-културну блискост и сталну заинтересованост грађанства с обе стране границе за контакте, као и за све врсте манифестација "вашарског" типа, затим потребу, у последње две деценије доста развијеног, "црног" тржишта за оваквим манифестацијама, а и сталну потребу политичких организација за масовним скуповима као полигонима за обраћање бирачима, чини се да ће он остати актуелан и после отварања граничног прелаза на овом месту.

ЛИТЕРАТУРА

- Златановић, Сања. 2009. Књижевно дело Боре Станковића и Врање: идентитетске стратегије, дискурси и праксе. *Гласник Етнографског института* LVII: 51–69.
- Лукић-Крстановић, Мирослава. 2007. Антрополошки концепт спектакла у мрежи ритуала, светковина и догађаја. *Гласник Етнографског института* LV: 141–55.
- Павловић, Живојин. 2010. Вашар на граници. У *Познати Маџаци*, уредио Миодраг Димитријевић, 142–45. Зајечар: Историјски архив "Тимочка крајина".

НОВИНСКИ ИЗВОРИ

- Братство 2007 – В. С. Б., *Споразумение за нови гранични пунктове*, "Братство", Вестник на българите в Сърбия, бр. 2151, год. XLIX, Ниш, 29. јуни 2007, стр. 1.
- Новине књажевачке 2001 – С. Милутиновић, *Међународни сабор на Кадибогазу*, "Новине књажевачке", бр. 33, год. VII, Књажевац, јул 2001, стр. 7.
- Новине књажевачке 2002 – Ф. Д., *Ми тамо – они овамо*, "Новине књажевачке", бр. 44, год. VIII, Књажевац, јул 2002, стр. 7.
- Нове књажеваке новине 2010 – С. Т., *Десети сабор на Кадибогазу*, "Нове књажевачке новине", бр. 12, год. II, Бор, 13. август 2010, стр. 10.
- Политика 1939 – С. Стојиљковић, *Традиционално тродневно отварање границе према Бугарској код Карауле Кади Богаз*, "Политика", бр. 11185, год. XXXVI, Београд, 23.VII 1939, стр. 4.
- Тимок 1951 – *Како се врши "бољшевизација" Бугарске*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 34, год. VII, Зајечар, 25. август 1951, стр. 6.
- Тимок 1952 – *Бугарски терориста убио нашег граничара на југословенској територији*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 34, год. VIII, Зајечар, 23. август 1952, стр. 1.
- Тимок 1953 – *Шест бугарских ипијуна осуђено на казну строгог затвора*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 33, год. IX, Зајечар, 7. август 1953, стр. 2.
- Тимок 1958а – *Сусрет југословенских и бугарских грађана код Кадибогаза*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 33, год. XIV, Зајечар, 22. август 1958, стр. 1.
- Тимок 1958б – *Југословенско-бугарска државна граница биће отворена на Вршкој Чуки 30 и 31 августа*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 34, год. XIV, Зајечар, 29. август 1958, стр. 1.
- Тимок 1958в – *Сусрету на граници присуствовало око 30.000 грађана из Југославије и Бугарске*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 35, год. XIV, Зајечар, 5. септембар 1958, стр. 1.
- Тимок 1959а – *Сабору на Кадибогазу присуствовало преко 20.000 наших и бугарских грађана*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 33, год. XV, Зајечар, 21. август 1959, стр. 2.
- Тимок 1959б – *У недељу сабор на граници*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 34, год. XV, Зајечар, 28. август 1959, стр. 6.
- Тимок 1959в – *Сабору на Вршкој Чуки присуствовало око 40.000 људи из Југославије и Бугарске*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 35, год. XV, Зајечар, 4. септембар 1959, стр. 1.
- Тимок 1960а – *Гранични сабор грађана одржан код Вршке Чуке*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 35, год. XVI, Зајечар, 2. септембар 1960, стр. 2.
- Тимок 1960б – *Сабор на граници*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 36, год. XVI, Зајечар, 9. септембар 1960, стр. 1.
- Тимок 1961а – *Сабор на граници код Вршке Чуке*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 35, год. XVII, Зајечар, 1. септембар 1961, стр. 1.
- Тимок 1961б – *Сусрети и виђења на ничијој земљи*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 35, год. XVII, Зајечар, 1. септембар 1961, стр. 2.
- Тимок 1962а – *Три сабора на граници*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 29, год. XVIII, Зајечар, 27. јул 1962, стр. 1.

- Тимок 1962б – *Одржан погранични сабор на Кадибогазу*, "Тимок", Лист за политичка и друштвена питања, бр. 32, год. XVIII, Зајечар, 17. август 1962, стр. 1.
- Тимок 2001 – С. Ј., *Обновљена сарадња суседа*, "Тимок", бр. 2880, Зајечар, 27. јул 2001, стр. 3.
- Тимок 2004 – Д. Ђорђевић, *Традиционални бугарско-српски сабор*, "Тимок", бр. 3030, Зајечар, 30. јул 2004, стр. 4.
- Тимок 2006 – Д. Ђ., *Сусрет Срба и Бугара*, "Тимок", бр. 3126, Зајечар, 28. јул 2006, стр. 10.
- Торлак 2004 – Борислав Ристић, *О дилетантским друштвима у Врбци и Минићеву и изградњи Врбце*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 2, год. II, Минићево, 1. мај 2004, стр. 10-11.
- Торлак 2005 – Властимир Николић, *4. међународни Сабор на Кадибогазу*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 3, год. III, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 3.
- Торлак 2006а – Дејан Крстић, *Сабор на Кадибогазу*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 5, год. IV, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 1 и 5.
- Торлак 2006б – Дејан Крстић, *За Сабор оживео Кадибогаз*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 7, год. IV, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 1.
- Торлак 2007а – В. С. Б., *Споразум о новим граничним пунктовима*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 10, год. V, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 6.
- Торлак 2007б – Дејан Крстић, *Асфалтирање путева у Ошљану*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 10, год. V, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 7.
- Торлак 2007в – Небојша Ђорђевић, *Елементи ваишара, политике и фолклора*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 10, год. V, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 10.
- Торлак 2008 – Дејан Крстић, *Међугранични сабор на Кадибогазу*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 14, год. VI, Минићево, 1. август 2008, стр. 1 и 3–5.
- Торлак 2009 – Дејан Крстић, *IX Сабор на Кадибогазу*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 18, год. VII, Минићево, 1. август 2009, стр. 1 и 4–5.
- Торлак 2010а – Дејан Крстић, *Јубиларни 10. Сабор на Кадибогазу*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 24, год. VIII, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 1.
- Торлак 2010б – Дејан Крстић, *10. јубиларни Сабор на Кадибогазу*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 24, год. VIII, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 10–3.
- Торлак 2011а – Славиша Саша Цветковић, *Корени*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 25, год. IX, Минићево, 1. март 2011, стр. 24–5.
- Торлак 2011б – Славиша Саша Цветковић, *Корени (II)*, "Торлак", Лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 26, год. IX, Минићево, 1. јун 2011, стр. 32–3.

ДОКУМЕНТИ

- Материјал о Сабору – *10 годишен јубилеј, Межнароден събор на прохода Кадъ Боаз с. Салаш, Българија, и с. Ново Корито, Србија*, материјал припремљен од стране општине Белоградчик и дељен званичницима на 10. јубиларном Сабору на Кадибогазу.
- Хронологија – *Хронологија једне наде*, материјал презентације Владана Радовановића, члана Комисије за пограничну сарадњу Скупштине општине Књажевац и председника Организационог одбора Сабора са српске стране од 2009. године, о активностима на отварању граничног прелаза на Кадибогазу 1991-2010. Презентација одржана 24. јула 2010. године присутним званичницима две земље на 10. јубиларном (после обнављања) Сабору на Кадибогазу.

КАЗИВАЧИ

- Владан Радовановић (рођ. 1968. године) из Књажевца, члан Комисије за прекограничну сарадњу општине Књажевац и председник Организационог одбора Сабора са српске стране од 2009. године, 2001. године шеф протокола Општинског већа Књажевац. Подаци добијени 26. јула 2011. године.
- Јован Исаков (рођ. 1953. године) из Књажевца, приватни предузетник, 2001. године председник Општинског већа Књажевац, са кметом Белоградчика Емилом Цанковим иницијатор обнављања Сабора. Подаци добијени 26. јула 2011. године.
- Тонко Иванов (рођ. 1964. године) из Салаша код Белоградчика, кмет села Салаш. Подаци добијени 24. јула 2011. године.

Dejan Krstić, Zaječar

KADIBOGAZ GATHERING: A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING BORDER GATHERINGS

Summary

This work is a contribution to understanding a phenomenon of Serbo-Bulgarian bordergatherings, giving an example of Gathering traditionally held at Kadibogaz mountain curve between Knjazevac, Serbia and Belogradchik, Bulgaria. It has been studied over the years mostly through Serbian newspaper reports, as well as othersources, and it is put into historical context-its role is considered in specific macro and micro political and social milieu. It is complex and diversified social occurrence, and an analysis has singled out four of its functions: 1) meeting of people 2) trading 3) entertainment 4) politics. Each of the functions is considered separately.

Key Words: border gatherings, meeting of people, trading, entertainment, politics.